

Український літопис ВБРАННЯ

Неоліт

Як субстанція матеріальної культури, одяг завжди був і є показником стану суспільства та його ідеалу, віддзеркаленням культурно-історичних, соціально-економічних та естетичних факторів. Процес вивчення одягу в еволюційному розвитку безпосередньо пов'язаний з археологією, антропологією, історією, образотворчим мистецтвом, літературою, теологією, етнографією та іншими науками. Яскравий самобутній український народний костюм є результатом тривалого процесу розвитку матеріальної і духовної культури племен і народів, які здавна населяли територію України. Де ж поставити ту точку відліку великого для нас початку?

Що саме змусило прадавню людину усвідомити себе серед собі подібних у навколишньому світі? Фізичний страх перед проявами природи чи зачатки естетичної потреби у процесі розвитку мислення?

Зінаїда Васіна
художник-етнограф,
член Спілки художників України,
м. Київ

За матеріалами 2-томного видання Зінаїди Васіної "Український літопис вбрання" (К.: Мистецтво, 2003), що одержало відзнаки "Книга року 2003" і "Книга року 2006", диплом Міжнародного книжкового ярмарку "Книжковий світ" 2006, диплом 1-го ступеня на Міжнародній книжковій виставці "Книги Білорусі" 2007, диплом Парламентської бібліотеки 2007.

На території України за часів неоліту етнічне населення було досить строкатим. Поруч з автохтонним населенням (його репрезентують такі археологічні культури як буго-дністровська, сурська, дніпро-донецька та культура ямково-гребінцевої кераміки), що склалося в пізньопалеолітичну епоху і займалося мисливством та рибальством, існували племена неолітичної культури Європи. В Україні їхній ареал поширився на Прикарпаття, Волинь і Поділля. Це так звана культура лінійно-стрічкової кераміки або дунайська. Племена цієї культури займалися скотарством і землеробством, яке вони перейняли від племен Середземномор'я і Близького Сходу ще в VII тис. до н.е.

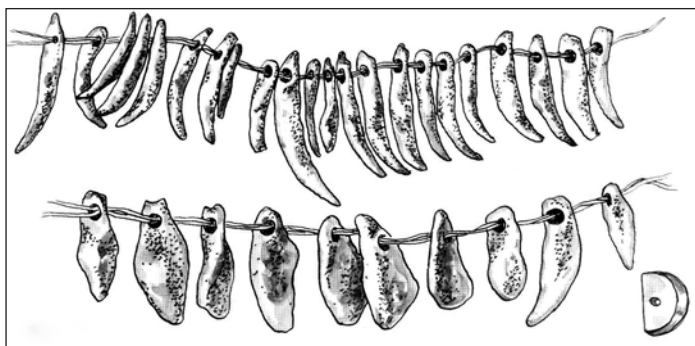
Вбрання епохи неоліту центральної і північно-східної частини України є своєрідним явищем у матеріальній культурі цієї доби, оскільки не має прямих аналогів у культурах прилеглих територій Європи й Азії. Це дає підстави твердити про наявність перших етнографічних рис у вбранні населення цієї території.

Розвиваючись у єдиному територіальному середовищі, автохтонні племена поступово засвоювали нові для них форми господарювання — землеробство і скотарство, що вивело їх на новий щабель матеріально-культурного прогресу.

Доба неоліту — це перехідний етап від тотемного-мисливського палеолітичного мислення до космогонічного мислення енеолітичної людини, пов'язаного з новими видами діяльності, передусім із землеробством, на яке згодом було переорієнтовано весь творчий процес. Змінюються і духовні орієнтири, з'являються нові символи, пов'язані з природними явищами, порами року, з родючістю.

Набувши в палеолітичній добі навичок різьблення, живопису, скульптури, людина епохи неоліту збагачує свої можливості: освоює ліпний і кам'яний посуд для зберігання продуктів землеробства, робить перші спроби ткацтва. Нове середовище господарювання змусило людину частково замінити ручне плетіння (ткацтво ручним станом) на механічний процес — примітивний ткацький верстат, заощаджуючи таким чином час для роботи на землі та догляду за худобою. Із зародженням ткацтва у часи неоліту з'являються і перші спроби часткової заміни шкіряних елементів одягу на ткани з вовни і льону деталі — рукава, накидки,

Різновиди шкіряного вбрання з тканинними елементами - опліччями і штанами. Реконструкція З. Васіної

фартухи-обгортки в один обхват, двоплатові “запаски”. Комбінації різнофактурних матеріалів, з яких виготовлявся цей одяг, створювали цікаву декоративну композицію, яку доповнювали кістяні та перламутрові прикраси.

Чоловічий костюм мав статові відмінності. Крім сорочок, нарамників, курток і плащів, з'являються перші шиті штани (чоловіча фігурка зі Словаччини, V тис. до н. е.). Їх носили заправленими у чоботи і навипуск. За конструкцією штани — це шиті складові елементи: набедренник і ногавиці. Вони мали зручну ширину і трималися на талії за допомогою мотузка або шкіряного ремінця, обернених декілька разів.

Особливий інтерес викликають поховання воїнів у Маріупольському могильнику. Їхній обладунок був досить простим. Для захисту вразливих місць використовували товсту, підбиту знизу матерією шкіру. З неї шили нагрудники, які надягали через голову тунікоподібно або окремими частинами — передньою і задньою. Одяг скріплювали шкіряними ремінцями по боках, а інколи і на плечах. Бойові нагрудники підперізували поясом зі з'єднаних між собою вепряхих іклів (Маріупольський могильник, поховання XIV). На голові були шоломоподібні шкіряні товсті шапки. І нагрудники, і шапки пофарбовано червоною фарбою — символом сили і влади (пігмент червоного насиченого пурпуру-

Намисти з кісток та зубів тварин.
Просвердлене кістяне намисто.
Маріупольський могильник

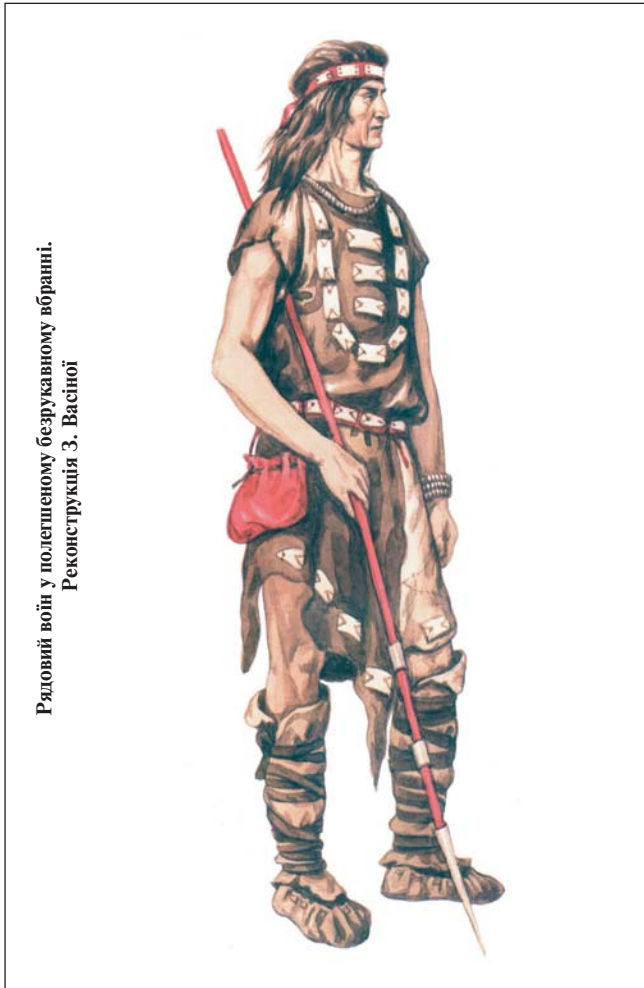
Господарині кістки білі

нагрудники типу нарамників, які не мали бокових швів, їх надягали через голову і зав'язували мотузками.

Але процес ткання був ще на низькому рівні і не міг задовольнити потреби людини. Спочатку тканий одяг та його елементи носили тільки вожді, воїни, служителі культу, бо він був дуже дорогим і сприймався як символ достатку. Тому первісна форма сорочки складалась поступово, з окремих частин — основи і рукавів-опліччя, що носились окремо і разом (В. Білецька). Ще й досі у західних областях України та в Угорщині існують народні сорочки, що складаються тільки з опліччя і називаються, за визначенням Ф. Вовка, “жовточеревими”. Прямокутний шматок тканини складають навпіл по довжині, зшивають уздовж рук і вирізають отвір для голови. За матеріалами неолітичних поховань дніпро-донецької культури і, зокрема, Маріупольського могильника, за місцезнаходженням і розміщенням прикрас на кістяках вимальовуються варіанти реконструкції видів одягу цієї історичної доби. Як і в попередніх епохах, основний одяг виготовляли зі шкіри та хутра диких і вже свійських тварин: овець, кіз, великої рогатої худоби, свиней. За кроєм і формою він зберігав традиції палеолітичного вбрання з частковою заміною деяких елементів першими тканими фактурами. Жінки носили одяг типу довгої сорочки (Д. Телегін). З'являються перші види плечового і поясного одягу, окремі його різновиди: короткі “кохти”, нагрудники, сорочки різної довжини, а до них —

Жіночий повсякденний шкіряний одяг.
Реконструкція З. Васіної

Рядовий воїн у полетшеному безруканному вбранні.
Реконструкція З. Васіної

вого кольору частково виявлено в деяких похованнях). Наприклад, у XXIV чоловічому похованні цей колір проходив широкою смугою на місці попереку — можливо, це був пояс. У цьому ж похованні знайдено булаву. Реконструйований за цим матеріалом одяг, імовірно, належав вождю чи ватажку. У подвійному похованні L жінки і дитини насичений пурпурово-фіалковий пігмент знайдено на місці крипсових кісток уздовж ніг, можливо, то залишки поясного одягу. Велика кількість прикрас, виявлена у цьому похованні, свідчить про те, що тут було поховано привілейованих осіб.

Одяг неоліту мав усі ознаки основних видів вбрання: плечовий, глухий — сорочки, кохти, нарамники, нагрудники з рукавами і без них; розпашний — куртки різної довжини, запаски, штани; додатковий — накидки, плащі. На голові носили шоломоподібні шкіряні шапки і хутряні круглі шапочки.

У холодну пору року ноги обмотували шкіряними або хутряними онучами, перев'язуючи їх ременями, а також носили м'яке шкіряне взуття типу панчіх або постолів. Можливо, взуття робили з повсті або плетива.

Неоліт можна назвати епохою кістяних прикрас. Індустрія їх виготовлення охоплювала різні племена територіально далеких країн, що, ймовірно, перебували близько одне до одного на етапі розвитку кістяної продукції. Коли говоримо про ці знахідки, вимальовується картина могутньої кістяної індустрії, що існувала довгі часи на широких теренах Євразії. Зважаючи на велику кількість кістяної продукції, можна назвати ті часи кістяним віком Євразії (М. Макаренко).

Саме на поширення такої продукції вказують мариупольські поховання, де трапляються всі види кістяних при-

крас. І хоч ареал їх використання досить широкий, все ж пластинки мариупольського типу є локальним явищем і сусіднім культурам невідомі. Це дає підстави твердити про самотність художньо-декоративного оформлення одягу Подніпров'я, Полісся, Лівобережжя в епоху неоліту.

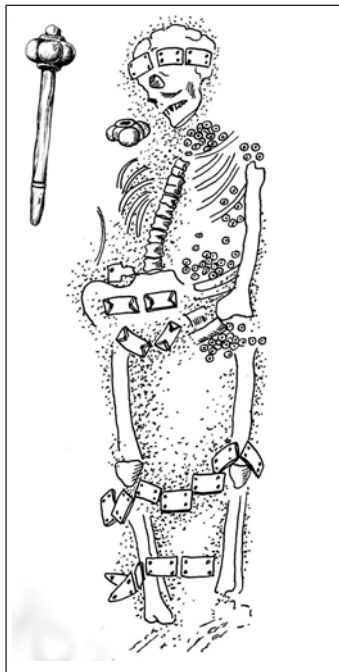
Залежно від способу використання всі прикраси дніпро-донецької культури можна поділити на групи: нашивні, знімні і широкого застосування. До нашивних прикрас належать пластинки мариупольського типу з іклів кабана, що становлять найчисленнішу групу. Виготовлені з розщеплених іклів кабана різної довжини, вони мали кутну і прямокутну форми. Прямокутні пластинки були двох видів за способом їх кріплення: по дві дірочки з обох боків, як правило, з'єднувались між собою шкіряними шнурками; по одній дірочці з променеподібними рівчачками від них для ниток пришивались до одягу і мали різьблення по краях. Пластинки першого виду використовували як аплікації. Ними оздоблювали рукава, рядами по горизонталі нашивали на одяг, на шкіряні початкові пов'язки.

Особливе місце в декоруванні одягу становлять трикутні пластинки розщеплених іклів кабана. У VI, VII похованнях з 12 старанно викладених на погрудді кістяка пластинок утворено вертикальну композицію.

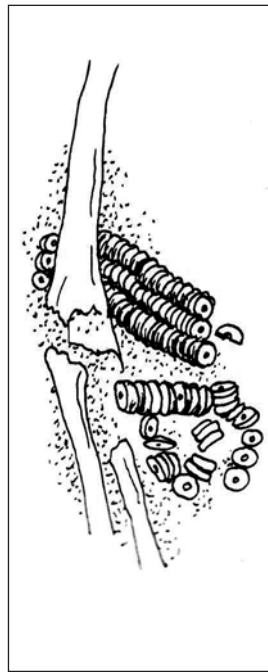
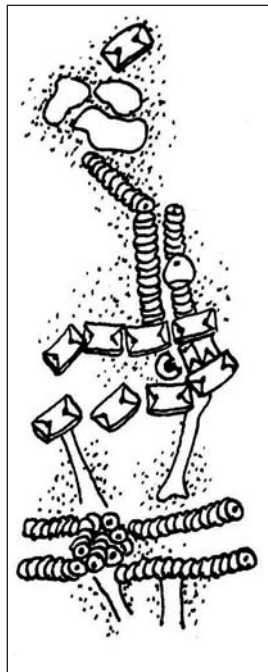
З таких пластинок виготовляли діадеми, стягуючи їх на потилиці ремінцями, а також нашивали на головні убори — шапочки. Крім того, їх нашивали на груди і шоломи воїнів. Іноді ці ікла у вигляді гривен надягали або нашивали по горловині одягу. Друга група прикрас широкого використання — це разки округлих і обрізаних з одного боку перламутрових намистин із середньої частини черепашок, які рядами уперек нашивалися на одяг (дитяче поховання L, жіноче поховання XLIX, IV). Крім нашитих сегментів разками (вони знаходяться збоку), намистини нанизувалися

Парадно-бойовий обладунок воїнів.
Реконструкція З. Васіної

Булава поруч із кістяком. Рештки кістяка дитини.
Деталь оздоби на ліктях кістяка. Маріупольський могильник

вертикальними колонками, з'єднаними між собою. У похованні LVI такі разки, мабуть, притримували довгі рукава, обгортаючи обидві плечові кістки по два-три ряди. Такий перламутровий "патронташ" знайдено і в чоловічому похованні XXIV на червоному поясі з правого боку. Крім разків, перламутрові намистини нашивалися на одяг "уроздріб", в основному на погрудді, де вони сяяли природною красою. Нанизані по декілька рядків намистини нашивали на одяг або носили з собою як крам, на продаж, а можливо, як обмінний фонд, як капітал, як мінову одиницю (М. Макаренко). Крім цього виду нашивних прикрас, існували різні підвіски, якими оздоблювали одяг, взуття і головні убори. Їх виготовляли з зубів оленів,

ведмедів, вовків, риб, з різних порід каменю і черепашок. Трапляються й поодинокі знахідки: фігурна підвіска з порфіриту (Маріупольський могильник), природні кристали гірського кришталю, золота підвіска (Микільський могильник). Знімні прикраси представлено групою намистин, дрібних підвісок, пронизок.

Особливе місце серед них посідають кулясті кістяні намистини з діркою збоку, які трапляються у багатьох похованнях у великій кількості. Вони свідчать про досконале володіння технікою їх виготовлення, тонке відчуття краси у тогочасних майстрів (М. Макаренко).

До прикрас також належать плескати перламутрові кружальця, товсті намистини у формі півмісяця, просвердлені зуби різних тварин, чорні геширові пронизки циліндричної форми, сланцеві, сердолікові намистини. З цих видів намиста виготовляли прикраси на шию, на руки (браслети), разками їх нашивали на одяг. Крім намиста, шию прикрашали кістяними амулетами-тотемами, талісманами. Талісман у вигляді свині було знайдено у похованні СІ. Більшість цих прикрас є характерними для ранніх періодів неоліту. В епоху пізнього неоліту й енеоліту такі прикраси поступово замінюються мідними, хоча й у неоліті трапляються поодинокі мідні браслети. Прикраси з черепашок залишаються частково в Трипіллі і навіть у слов'янських похованнях. За кількістю і розмаїттям знайдених у Маріупольському могильнику прикрас можна уявити, як щедро декорувався одяг, головні убори, взуття. Маріупольський декор — це унікальне явище. Схематизм геометричних композицій несе в собі магічний зміст, нерозкодований і досі. Це знакова система мислення, яка відображала істотні моменти епохи з її законами, символами, реальностями.

Висновки. Вбрання епохи неоліту центральної і північно-східної частини України є своєрідним явищем у матеріальній культурі цієї доби, оскільки не має прямих аналогів у культурах прилеглих територій Європи й Азії. Це дає підстави твердити про наявність перших етнографічних рис у вбранні населення цієї території. Конструктивне мислення, великий діапазон структури композицій, що співвідносяться з фактурою прикрас із кістки, черепашок, перламутру, свідчать про високий мистецький рівень, відчуття гармонії та краси епохи неоліту.

Святкове вбрання привілейованих осіб
(вождя, його дружини і дитини).
Реконструкція З. Васіної